

VÎRÂNÎ BABA'NIN FAKR-NÂMESİNDE TASAVVUFÎ UNSURLAR*

Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Kastamonu Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi
matalan@kastamonu.edu.tr

Özet

Bektaşılık, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da şekillenmeye başlamış, XVI. yüzyılda sistemleşerek günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu etkinin bir sonucu olarak Bektaşılık öğretilerini isleyen birçok sair ve yazar ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılda yaşayan Vîrânî de dönemin Bektaşî şairlerinden biridir. Vîrânî'nin Fakr-Nâme adlı eseri, tasavvufî akımlar ile beslenip dinî ve ahlaki konular üzerine yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşılık, Vîrânî, Fakr-Name, Mezhep. Abstract:

Abstract

Bektashîzm, started to acquire a shape in Anatolia beginning from XIV th century, has maintained its notion up to now forming their norms in XVI th century. As result of this effect, many poets and writers who reflected Bektashî norms in their literature works emerged. In XVI th century Vîrânî, was one of the Bektashî poets of this period. Virani's work called Fakr-Nâme has been delt on mystic currents and it has been densened over religions and ethical subjects. In this work we can see original Islamic faith consisting from minimum Islam that is based on the commands of the Quran and the Sunne of the prophet Muhammed and which never changes from sect to the sect. The religions motifs that are the most urgent things are the principles of worship confederated muslims altogether.

Key Words: Bektashî, Vîrânî, Fakr-Nâme, Sect.

* Bu makale Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB) tarafından 26-28 Mayıs 2014 tarihlerinde “Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması” isimli sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

Vîrânî, hakkında şimdiye kadar herhangi bir kaynakta fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bundan dolayıdır ki, oldukça önemli görülen bu ozanın hayatı ve eserleri üzerinde durmak cesaretini de hiç kimse gösterememiş, ondan bahsetmek zorunda kalanlar gelişigüzel çizilmiş birkaç satırla okuyucuları meşgul etmek yolunu tutmayı tercih etmişlerdir.¹ Çünkü onun hayatının yeterince aydınlatılabildiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Vîrânî, Alevî-Bektaşî toplumu içerisinde *Yedi Ulu Ozan*'dan biri olarak ün yapmış,² verdiği eserlerle Alevîlik-Bektaşîlik erkânına ışık tutmuştur. Yaşamına dair verilen tarihler, onun Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet ile aynı dönemde yaşadığını ortaya koyuyorsa da, bu konuda hiç bir belgeye rastlanmamıştır. Hatta Fuzuli'nin de XVI. Yüzyılın ortasında vefat ettiği var sayılırsa, aynı dönemin ozanları oldukları ama değişik coğrafyalarda yaşadıkları ve o dönemde günümüz iletişim imkânları da gelişmediği için birbirlerinden habersiz yaşamış olabilirler.³

Vîrânî'nin yazdığı deyişlerden Balım Sultan ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Bektaşî olan Vîrânî'nin, Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Seyyid Ali Sultan ve onun torunu Balım Sultan'dan başka bir kimseyi şiirlerinde anmadığına göre, Balım Sultan hayatta iken öldüğü söylenebilir. Bu itibarla bu konuda başka bir belge elde edilmemiş olduğundan, Vîrânî'nin, XV. Yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu varsayılabilir. Vîrânî, hurûfî şairleri arasında sayılırsa da, şiirlerinde hurûfliğe değinmesi, o çağda hemen her Alevî-Bektaşî ozanında görülen ölçünün üstünde değildir. Bu ozanın en önemli özelliği aruz veznini çok ustaca kullanması ve Divan Edebiyatı tarzında yazdığı halde, şiirlerinde o çağa göre çok sade ve akıcı bir dil kullanmasıdır.⁴ Vîrânî'nin, kaynaklarda Hacı Bektaş Veli'nin evladı olan Balım Sultan'a intisab ettiği iddia edilmektedir.⁵

Seyyid Ali Sultan'ın XVI. yüzyılda ozanlar arasında en saygın isimlerden birisi olduğuna dair bir başka kayıt Vîrânî'nin eserinde

¹ M. Hâlid Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, Maarif Kitaphanesi Matb., İstanbul 1957, 5. Ayrıca bkz., Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

² Abdülbaki Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*, Varlık Yay., İstanbul 1953, 6.

³ *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı yay., I-V, Ankara 1998, II/429.

⁴ Noyan, Bedri, *Demir Baba Vilayetnamesi*, Can Yay., İstanbul 1976, 147; A. Celâlettin Ulusoy, *Yedi Ulu'lar*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş., Ankara trz, 121.

⁵ M. Halit Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, Maarif Kitaphanesi Matb., İstanbul 1957, 80; Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri*, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1930, 404 vd.

karşımıza çıkmaktadır. *Fakr-nâme*'de Vîrânî, Hakk'a dair kuşkuların giderilmesi için en başta pirlere teslim olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Bizim açımızdan çok önemli kısım ise hemen devamında gelmektedir. Bir pire erişmeden Hakk'a vasıl olunamayacağını vurgulayan Vîrânî, örnek olarak Seyyid Ali Sultan, Kaygusuz Abdal ve Kemâlî'yi göstermektedir; "Eğer kişi kendi başına Hakk'a erişebilseydi, Hz. Muhammed Mustafa *Eğer bir öğreticim olmasaydı, Rabbimi bilmezdim* buyurmazdı. Seyyid Ali Sultan, Baba Kaygusuz, Kemal-i Ümmî gibi gelmiş olan erenler, pirlere ihtiyaç duymazlardı. Ara ve Hakk'a eriş ki sözün olsun. Yaratılmış olan şeylerde kudret vardır, kuvvet yoktur."¹

XVI. yüzyıl ikinci yarısına kadar yaşadığını tahmin ettiğimiz Vîrânî bu eserlerini herhâlde yüzyılın ikinci yarısında yazmış olmalıdır. *Fakr-nâme*'de baştan sona taliplere yol gösterici öğütlerle doludur. *Fakr-nâme*'deki bölümlerde mürşidin önemi ve onsu Hakk'a ulaşamayacağı anlatılmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak Seyyid Ali Sultan'ın verilmesi Vîrânî'nin gözünde şeyhin ne kadar yüksek bir konumu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ozanımızın Seyyid Ali Sultan'ı öven ve onu yücelten şiirleri vardır. Yaşadığı zamanı göstermesi bakımından önemli olan bu şiir şu ifadeleri anlatmaktadır;²

*Biz urum abdalyız serdarımız Seyyid Ali,
Çeşmimizde şu 'le-i envârımız Seyyid Ali
Bülbül-i şeydâ biziz gülzârımız Seyyid Ali
Dinimiz imanımız ikrarımız Seyyid Ali
Nûr-i Ahmed Hayder-i Kerrarımız Seyyid Ali
Kande baksak dembedem didarımız Seyyid Ali...*

Burada Vîrânî, Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Seyyid Ali Sultan'a çok büyük bir saygı ve bağlılık ifade etmekle beraber çağdaşı olduğuna veya onunla görüştüğüne dair bir işaret yoktur. Mesela Seyyid Ali Sultan'ın çağdaşı olan Sâdık'ın aşağıda bir bölümünü verdiğimiz şiirinde bu durum açıkça anlaşılıyor;³

*Dediler ism-i bülendine anın Seyyyid Ali
Dahi mahlasına Kızıl Deli denildi Güzin
Cedd-i Pâk-i anın Sultan Bektaş Veli
Yani evlad-ı Ali aslı şerif ile saîd*

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No, 3921, 43b-44a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 5393/3, 97b.

² Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

³ Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

*Çâkeri Sâdık'a ol şâh-ı velî kıldı nazar
Ber murâd etti beni kılmadı mahrum-ı ümid*

Bu anlamda Vîrânî'nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle beraber on altıncı yüzyılda yaşamış, hurufi inanç ve felsefesini benimsemiş bir Bektaşî ozanı olduğu söylenebilir. Bektaşîliğin ikinci piri Balım Sultan'dan el almış, bir süre Necef'te Hz. Ali'nin türbedarlığını yapmıştır. Necef'ten dönüşünde Razgrat'ta dergâh kurmuş olan Demir Babayı ziyaret etmiş ve Demir Baba'dan babalık icazeti istemiştir. Demir Baba, onun şiirlerini beğenmemiş, öğütte bulunarak onu ikaz etmiştir. Fakat Balım Sultan'ın dervişi olması sebebiyle ona icazet vermiştir. Vîrânî, yola çıkarak, Karlıova'da Hafız Zeden tekkesine gelmiş ve orada vefat etmiştir ve avlu kapısı önüne defnedilmiştir.¹ Bektaşî geleneğinde Vîrânî'nin ölmediği, sır olduğu şeklinde bir inanç bulunmaktadır. Necef Bektaşî Dergâh'ında üstünde taç olan bir sütun Vîrânî'nin sır olduğu mekân kabul edilerek ziyaret edilmektedir.² Sadettin Nüzhet, Vîrânî hakkında şunları söylemektedir; “Vîrânî hakkında tarihi bilgimiz yoktur, gerçi Bektaşî geleneğinde onun Necef Bektaşî Dergâhı post-nişini olduğu ve Şah Abbas ile görüştüğü şayi ise de bunu söylemek mümkün değildir.”³ Bütün bunlara göre Vîrânî, XVI. asırda yetişen ve sonraki zamanlarda şöhret kazanan Bektaşî şairlerindedir. Balım Sultan'a intisab ettiği anlaşılan ve yukarıda ifade edildiği gibi Kızıldeli hakkında bir medhiye vücuda getirmiştir;⁴

*Zâhidâ bu dünyada bir köhne şalım var benim,
Fahr evinde baş açık Sultan Balım var benim...*

Ömrünün büyük bir kısmını Irak'da Necef Bektaşî dergâhında geçiren Vîrânî, Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu Necef'de yazdığı sanılan bir şiirinde Bektaşî olduğunu açıklıyor;⁵

*Zâhidâ rûz-i ezel Subhân'ını Bektâşiler
Gördüler ayne'l yakîn Rahman'ını Bektâşiler
Bâi Bismillah ile fahr ettiler kâmil olub
Bildiler günden ayan merdânını Bektâşiler
Döktüler âh eyleyüp vâh eyleyüp
Şâh Huseyn'in aşkına uş kanını Bektâşiler...*

¹ Bedri Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, Can Yay., İstanbul 1976, 147. Ayrıca bkz., İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Siirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, II/429.

² Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İnkılap Yay., İstanbul 1992, 20.

³ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, 404.

⁴ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, 404; Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

⁵ Ulusoy, *Yedi Ulular*, 121.

Demir Baba Velâyetname'sinde, Vîrânî'nin Demir Baba ile görüşmesi şöyle anlatılır. Demir Baba'ya, Arap ve Acem dillerini bilen bir kimse geldiği ve müridleriyle Rumeli'ye geçtiği ve bu kişinin adının da Vîrânî olarak söylendiği bildirilir. Ancak gaflet içinde olduğu *Kutupluk davası* güttüğü de ilave edilir. Demir Baba manevi yönden kendisinin daha üstün olduğunu göstermek ister. Demir Baba o tarihlerde 120 yaşına ulaşmış bir ihtiyardır. Vîrânî, onun batın kılıcıyla yenilir ve huzurunda divan durup niyaz eder. Demir Baba'dan icazet ister.¹ Ancak Demir baba, ilkin nasihat verir: “Kişi böyle sevdalarda olmasa gerek. Kur'an'a uy Sure-i Fatiha'da ne kadar harf olduğunu bilir misin? Bu kadar suhufla dört kitabı yutsa bile, ondan geçmeyen veli olmaz. Kapıdan girmeyen içeride ne olduğunu bilemez. Bilen âşık da dava kılmaz. Bu nasihattan sonra Demir Baba, Vîrânî'ye icazet verir. Vîrânî, orada yeterince kaldığına kani olunca, ayrılıp Otman Baba Sultan'ı ziyaret etmek için yola çıkar. Vîrânî, Demir Baba Velâyetnamesinde de belirtildiği gibi Arapça ve Farsça bilen, kendini eğitim bakımından iyi yetiştirmiş, üç yüze yakın şiir söylediği bilinen bir şairdir.² *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde Vîrânî Baba henüz genç olarak anlatılmaktadır.³

Sadettin Nüzhet, Vîrânî'den bahsederken, *Bektaşî Sırrı* adlı esere dayanılarak, şairin aslen Nusayrî olduğunu ifade etmektedir.⁴ İsmail Özmen tarafından hazırlanmış olan *Alevî ve Bektaşî Şiiri Antolojisi* isimli eserin ikinci cildinde, Vîrânî'nin Nusayrî olduğunu belirten bir cümlelik bir bilgi bulunmaktadır.⁵ Temizkan, Vîrânî'nin Nusayrî olduğunu ve bunu da uzunca bir şiirinde ifade ettiğini anlatmaktadır.⁶ Ancak Turgut Koca tarafından hazırlanmış olup *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri* adını taşıyan eserde yedi ulu arasında yer alan Vîrânî'ye geniş yer vermiş, ancak Nusayrî olduğu ile ilgili şiirine yer vermemiştir.⁷ Sadettin Nüzhet ve İsmail Özmen, Vîrânî'nin Nusayrî olduğunu söylemelerine rağmen, bu ifadeyle ilgili Vîrânî'nin herhangi bir eserine atıfta bulunmamışlardır. Bunun yanında Temizkan da, çalışmasında bu şiire yer vermesine rağmen,

¹ Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 147.

² Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 147.

³ Noyan, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 137-48.

⁴ Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Sırrı*, y.y., 1930, 404.

⁵ İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Siirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 431.

⁶ Mehmet Temizkan, “Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, LIV/(2010), 243-251, 243.

⁷ Turgut Koca, *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*, Maarif Kitaphanesi Yayınları, İstanbul 1990, 192.

şiiirin nerede yayınlandığını,¹ Vîrânî'nin hangi eserinde olduğuyla ilgili bilgiyi vermemektedir. Yani Temizkan, Vîrânî'nin hiçbir eserine atıfta bulunmamaktadır.

Halbuki *Fakr-nâme*'de Vîrânî, tarikatta Bektaşî, meşrebde Ca'feri olmayı öğütlemektedir,²

*Kulak tut söziüm ey can beri ol
Heva'yı nefis ü şehvetden geri ol
Öziün pak eyleyüb gir rah-ı aşka
Hakikat-i can ü dilden Ca'feri ol*

Vîrânî'nin şiiirlerine baktığınız zaman, başta Hz. Ali olmak üzere, on iki imam, Hadicetü'l-Kibriya, Fatımatü'l-Zehra ve Hacı Bektaşî Veli hakkında övücü ve onları yücelten şiiirlerini görürsünüz,³

*Gel ey mü'min biri farz-ı Hudâdır
Hakk'ı bilmek çün kavlı Mustafadır
Hakk'ı bilmek dilersen bil Ali'yi
Oku ilmün kapısı Murtazadır
Hasandır hem Hüseyinim Abidinim
Gözüm nuru İmam Bakır Bakadır
Beri gel Ca'fer-i Kazım Rızaya
Takiye vir öziün latif sahadur
Naki Askeri şeha Mehdiyi Hadi
Olupdur ey Vîrânî ol sanadur⁴
İhtiyar-ı âlem oldu Şah Haydar ihtiyar
Gün yüzünden ruşen oldu arş fers-u her diyar
Mustafa'nun gözleri nuru Hasan hem Şah Hüseyin
Kurretü'l-'aynum didi ana Resul-i Kird-gâr
Âbidin ve Bakır hem Ca'fer İmam Kazımın
Dün ü gün medhün ider men yok dilimde dahi kar
Şah-ı hestimdür Naki hem ba-taki ve Askeri
Bunları sevmeze la'net sad-hezar
Mehdi-yi sahib-i zamanun kuluyem kurbaniyem
İşimle Vîrânî'yem hubb-i Ali'yem aşikâr
Ve çarda ma'sumu pak Hadicetü'l-Kibriya ve Fatımatü'l-Zehra
gelmişdür.*

Vîrânî'nin İslam inancının bütün hususiyetlerini yansıtan bir âşık olduğu açıkça görülmektedir;

¹ Temizkan, "Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik", 245-246.

² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 49a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 102b.

³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 20a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 79a-79b. Ayrıca bkz., Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 7.

⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 2a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64a.

*İki âlemde sultandır
Habib-i nûr-i rahman'dır Muhammed.
Muhammed'dir şefî-i müminanın,
Usulî'd-din imandır Muhammed.
Muhammed ilmine tutgıl kulagın,
Beyanı cümle Kur'an'dır Muhammed.¹
Şehadet vermişem ben Mustafa'ya,
Gulamım cân-u dilden Murtaza'ya.²*

İfadeleri Vîrânî'nin inanç tercihi konusunda doğrudan bilgi vermektedir. O, Hz. Muhammed'i peygamber, Hz. Ali'yi de veli olarak görmektedir.

Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'si incelendiğinde, İslâm inancının bütün karakterlerini yansıtan bir âşık-veli tiplemesi ile karşılaşılmaktadır. Vîrânî, *Fakr-nâme*'de Bektaşîlikle ilgili olarak Allah'ın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Oniki İmamın isimlerini çokça kullanmış; dört kapı-kırk makam, tâlip, pir gibi konulara da yer vermiştir. Bununla beraber peygamberlerden, tarihi ve menkabevî şahsiyetlerden, Hz. Ali ve oğullarından, mutasavvıflardan ve bazı Bektaşî büyüklerinden bahsetmiştir.

Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'si, Bektaşîlik ile beslenip, dinî ve ahlaki konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezi ve yerleşik bir konumda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ulûhiyet-Rububiyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle, nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi, Bektaşî düşüncesi ve geleneği ile beraber temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almıştır.³

İslâm'ın asgari müştereklerinin dışında farklı din anlayışlarının yer aldığı bilgilere de bu eserlerde rastlamak mümkündür. Bu anlamda *Fakr-nâme*'de farklı fikri, siyasi, ilmi, edebi açıdan bir renk tonlamasının mevcut olduğunu görebiliriz. Bu da o dönemde

¹ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 33-34.

² Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 31.

³ Krş., Temel Yeşilyurt, "Alevî Bektaşîliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, VI/3 (2003), 29-30.

Vîrânî'nin etkilendiği grupları, zümreleri, kişileri, fikirleri ve görüşleri tespit etmeyi kolaylaştırmakla kalmayıp, bunun ötesinde *Fakr-nâme*'deki değişimleri gözler önüne sermektedir. İşte *Fakr-nâme* bu anlamda özellikle üzerinde durulması gereken, dahası içerdiği bilgiler itibarıyla güncel durumda oluşan bazı sorulara cevapların bulunabileceği türde zengin bir metindir.

Vîrânî tarikat olarak Bektaşîliği benimsemiş ve bu özelliğini eserlerinde açık bir dille yansıtmıştır. Onun Bektaşîliğini gösteren en önemli özelliği, dört kapı-kırk makama olan bağlılığıdır. Şu beyitler onun dört kapı-kırk makam tasavvurunu gözler öne sermektedir;¹

*Tâlib isen gel ey gönül eyle nazar şeriate,
Sırr-ı ilahi anlayıp bas kademin tarikata,
Ma'den-i ilm fazl-ı hak ister isen ey gönül,
Aşk ile âyine sen ol ir ma'ni-i ma'rifete.*

Şiirlerine göre Bektaşî ve Bektaşî şairleri arasında sayıldığı kadar hurûfî olduğu da kabul edilen Vîrânî, bazı manzumelerinde Vîrân Abdal, Vîrânî Dede, Vîrân Baba gibi mahlaslar da kullanmıştır.²

Orta Asya kaynaklı Türk tasavvufunun ortaya koyduğu dört kapı-kırk makam anlayışı Alevîliğin anlaşılmasında kilometre taşlarındandır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak ortaya konan dört kapı, *hamlıktan kemale* ya da tasavvuf literatüründeki adıyla *çiğlikten insan-ı kâmil olmaya* kadar var olan süreçleri ifade eder. Amaç üstün insan olmak, Ahsen-i takvime ulaşmaktır.³

Dört kapı-kırk makam anlayışı, geleneksel Alevîliğin temel ahlak anlayışını ve bu anlayış çerçevesinde ortaya çıkan genel ahlak ilkelerini oluşturmaktadır. Sufîliğin tamamlanması gereken aşamaları olarak görülen dört kapı-kırk makam anlayışı, ilk olarak Ahmed Yesevi'ye nispet edilen *Fakr-nâme* adlı eserde görülmektedir. Yesevi bu anlayışını Hz. Ali'ye dayandırmaktadır.⁴ Dört kapı-kırk makam şeklinde ilkeleşen ve insanı *insanı kâmil* olmaya götüren ilkeler aşama aşama, olup insanı olgunluğa götürür. Ahmed Yesevi bunları şöyle özetlemiştir: *Kul, Tanrıya kırk makamda erer, ulaşır, dost olur. Bu makamların onu şeriat içinde, onu tarikat içinde, onu marifet içinde ve onu da hakikat içindedir.* Sıradan bir insan bu dört kapı ve bu dört

¹ Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 30.

² Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 5; Özmen, *Alevî-Bektaşî Siirleri Antolojisi*, 429.

³ Eraslan, "Yesevi'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII (1977).

⁴ Eraslan, "Yesevi'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII (1977), 66. Ayrıca bkz., Hamiye Duran, "Yunus'ta Sülûk Sistemi", *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, 2, (Ağustos 1997), 12-13.

kapıya bağlı kırk makamdan geçerek, ruhunu ve benliğini ergin hale getirerek kâmil insan olur. Kâmil insan da ilâhî sırra erişendir.¹ Dört kapı-kırk makam anlayışının yer aldığı diğer bir kitapta Hacı Bektaş Veli'nin Makalatı'dır.²

Bu durum Türkistan kaynaklı olan Hacı Bektaş Velî ile Ahmed Yesevî'nin arasındaki ilgiyi ve bağı göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Yesevî ile muasır olmayan Hacı Bektaş Velî, birçok menakıbnâmede Ahmet Yesevî ile muasır olmuş gibi gösterilmiş, onun müridi olarak anlatılmıştır. Bu benzerlikler ile Bektâşîliğin kaynağının Orta Asya'daki ilk Türk Mutasavvıfı Ahmet Yesevî'ye uzandığını ifade edebiliriz. Hacı Bektaş Velî'nin de Türkistanlı bir mutasavvıf olduğu düşünülürse onun beslenme ve etkilenme kaynaklarının Ahmet Yesevî olması tabiidir.³

Vîrânî, tasavvuf edebiyatının diğer şairleri gibi bir edebiyat ve şiir sanatının adamı olmak iddiasında değildir. Onun amacı inancının yüceliğini anlatmak ve bunu mümkün olduğu kadar çok kişiye güzel ifadelerle ve şiirlerle duyurmaktır. Bu konuda büyük bir başarıya ulaştığı rahatlıkla da söylenebilir.⁴

Vîrânî *Fakr-nâme*'sinde din ve tasavvuf konularını işlemiştir. *Fakr-nâme*'de kullanıldığı kelimeler çoğunlukla din ve tasavvuf ile ilgilidir. tevhid, tecelli, vahdet, kesret, gönül gibi tasavvufî kavramlara yer vermiştir. Yine Vîrânî, *Fakr-nâme*'sinde Bektaşîlikle ilgili olarak Allah'ın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve On iki imamın isimlerini sıkça kullanmış; tâlip, pir gibi tavsavvufî sözcüklere dikkat çekmiştir. Bununla beraber peygamberlerden, tarihî ve efsanevî şahsiyetlerden, Ehl-i beyt'ten, mutasavvıflardan ve bazı Bektaşî büyüklerinden bahsetmiştir.

Vîrânî, şeriat kapısında yapılması gereken ibadetlere de, tarikat, marifet ve hakikat kapılarında uygulanması gereken âdâb ve erkâna da manzumelerinde sürekli vurgu yapmıştır. O, dört kapıya gözünü açmayanları, yani onları tatbik etmeyenleri kör olarak nitelemektedir. Bu kişiler, kendi menzil ve mertebelerini seçemeyecekleri için, Hak didarını da göremeyeceklerdir.⁵

Fakr-nâme'de Bektaşî tarikatının adab ve erkânının etkili bir dil ve üslupla anlatılan Vîrânî, şeriat kapısında şart olan ibadetlere de dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir; “Âlemler Hz. Muhammed'in şanı

¹ Eraslan, “Yesevî'nin Fakr-nâmesi”, 66.

² Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Veli ve Makâlât, Ankara 2002, 51.

³ Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Veli ve Makâlât, Ankara 2002, s. 51.

⁴ Ulusoy, *Yedi Ulular*, 122.

⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 7b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68a.

için yaratılmıştır. Bunlar Allah dostluğu ve makamına ulaşmışlar, Cehennem azabından kurtulmuşlar ve ihtiyaçsızlık içinde olgunluk seviyesine erişmişlerdir. Her kim bunlardan şüphe duysa ve onların yolundan gitmese, ben müminim demesinin, kelime-i şehadet getirip namaz kılmasının, oruç tutmasının, hacca varmasının ve zekât vermesinin ona bir faydası yoktur. Bu dünyada her neye yönelse, haram olur. Ondan uzak durmak gerekir.”¹

Bununla birlikte o, tarikat kapısında taliblere tavsiye edilen Allah’ı bilme, tanıma, sevme ve zikretme erkânını da beyitlerine taşımıştır.²

Söyleyelim zikr-i Şâh-ı Lâilahe illallah,

Kudreti Hak padişah’ı Lâilahe illallah.

Fakr-nâme’de ibadet esasları zikredilirken yer yer doğruluk, hayâ etme, edepli ve yiğit olma, emanete hıyanet etmeme, yalan söylememe, ahde vefa, emri bi’l-maruf nehî ani’l-münker’i, bühîtanı ve gıybeti yasaklama, zina etmeme, livata etmeme, cimrilik yapmama, cömert olma, hırsızlık etmeme, helal kazanç yeme, hile, hased, hırs, kanaat etme, kibirden uzak, tevazu sahibi olma, kin, gazab ve öfkeli olmama, affedici, hoşgörülü ve şefkatli olma gibi tabirlerle mükemmel insanın özelliklerini bildirilir.

Vîrânî’nin tasavvufî düşüncelerinde dört sayısının ayrı bir önemi vardır. Bir müridin takip edeceği tasavvuf makam ve hallerini dört kapı-kırk makam olarak açıklar. Bunda geleneksel kültürlerde yer alan sayıların anlamlarının da bir rolü bulunmaktadır. Zira dört sayısı, maddî düzenin sayısı ve ideal sayı olarak kabul edilir. Dört ile kırk arasında da bir ilişki kurulur. İslâm geleneğinde de dört sayısının önemli yeri vardır. Nitekim Zebur, Tevrat, İncil ve Kur’an dört kitabı; Azrail, Mikail, İsrâfil ve Cebrail dört büyük meleği; Melekût, Ceberût, Nâsût ve Lâhut dört âlemi teşkil eder. Tasavvufî düşüncede ise Allah’a vâsıl olmak için geçilmesi gereken şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri de dört kapının adıdır. Vîrânî’ye göre insanın aslı dört unsurdan, yani toprak, su, ateş ve hava’dan meydana gelmiştir. İnsanlar âbidler, zâhidler, ârifler ve muhibler olmak üzere dört kısımdır. Bunların en üstünü muhiblerdir. Diğerleri, içlerinde benlik taşıdıklarından marifet ehli olamamışlardır. Kulun Allah’a vuslatı dört kapı-kırk makâmda gerçekleşir.

Vîrânî, dört-kapı kırk makamı çeşitli benzetmeler ve özdeşleştirmeler yaparak açıklamaktadır. Bektaşî adap ve erkânı ile

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 26a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a.

² Bayrı, *Vîrânî Hayatı ve Eserleri*, 82.

İlgili konular üzerinde durarak, mürşidlerin, pîrlerin ve dervişlerin sahip olmaları gereken nitelikleri saymaktadır. Talibin, kalbini ve gönlünü iman ve sevgi ile zinetlendirmesi neticesinde hangi manevî derecelere ulaşabileceğini söz konusu etmektedir. *Fakr-nâme*'de dervişlikten veliliğe uzanan uhrevî yolculuğun kilometre taşlarını bulmak mümkündür. Vîrânî, çeşitli tasavvufî kavramlar arasında sistematik ilişkiler kurarak, birbirleri ile münasebetlerine de dikkat çekmektedir. Eserlerdeki sistematik kurgu ve kavramlar arasındaki anlam bütünlüğü, muhtevaya açıklanabilirlik özelliği kazandırmaktadır. Herhangi bir kavram ve konu işlenirken, mantıkî çelişkilere rastlanılmamaktadır. Ayrıca eserdeki muhtevanın Kur'an ayetleri ve hadislerle temellendirilmiş olması, etki gücünü artırmaktadır.¹

Vîrânî, pîrlerin tâlibi dört kapı-kırk makam formülasyonu ile yetiştirdiklerini ifade etmektedir; “Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır; Benim pîrim (Yüce Tanrım) bunu yaptı. Pîrler insanı dört unsurla tekrar yoğurur ve ona yeniden şekil verirler. Seni şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarıyla Âdem'in karnından geldiği gibi yeniden dünyaya getirirler. Nitekim bir kişi annesinden iki defa doğmazsa, âdem sıfatını kazanamaz. Bunlardan birisi anneden dünyaya gelmek, beşerî âleme gelmektir ki bu makam taklid makamıdır. Pîrlerden dünyaya gelmek ise araştırma-inceleme yoluyla dünyaya gelmektir.”²

Vîrânî, Hak'tan kaçmamak gerektiğini, Hak'tan kaçan kimselerin kesinlikle kâfir olacağını bildirmektedir; “İmam Ca'fer-i Sâdık Tarikatnamesinde buyurur ki: Gönlünü mal mülk sevgisinden boşaltmanın canı Muhammed-Ali'dir. Diğerî Allah dostudur. O halde Hak'tan kaçmana sebep nedir? Gel buraya! kaçma Hak'tan, çünkü Hak'tan kaçan kimse kâfir olur. Muhammed'e ve Ali'ye inanmayan kimse hakkında Allah şöyle buyurmaktadır: *İnkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.*³ Ey Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Bu ayetin hükmüne göre aslını bilmek istersen, inkârcı olma. Çünkü kişi, varlıktan kurtulup, Allah'da fani olma makamını inkâr ederse, can çekişme anında inançsız olarak ruhunu teslim eder. Bundan dolayı Hz. Ali, iki fiilini yerine getirmediklerinden dolayı bazı kimselerin namazını kılmadı. Sen git de bunu düşün. Eğer Hz. Muhammed'e inanıyorsan, bu sözü söyle.

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 10b vd.; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 71a vd.

² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 10b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 71a.

³ Bakara, 2/24.

Bir kimsenin kılavuzu pirlere olmazsa, Hakk'a ulaşamaz. Çünkü pirlere varlıktan kurtulmuşlardır. Allah'da fani olma makamına ulaşmışlardır.”¹

Eserdeki şu pasajda İslam inançlarına yapılan olumlu göndermenin yanında, inançsızlıkla ilgili göndermeler de vurgulanmaktadır; “Hak yolunun nurundan inançsızlık yoluna düşmek insan olana yakışmaz. Eğer insan değilsen, o zaman başka. Ezeli ve ebedi olarak aşağılık sıfatta kalmışsın demektir. Zira Acem/Horasan erenleri şöyle söylemişlerdir; Her şey aslına döner. Bir Arap atasözünde de her şey aslına dönücüdür, demektedir. Bütün varlıkların dönüşü insanadır. Eğer insan insanlığını kavrayamamışsa, onun dönüşü aşağıların aşağısıdır. Gel şimdi ey Allah'ın yüzünü görmek isteyen kimse! Bu hikmetin hakikati nedir? Varlıktan kurtulmayan, Allah'da fani olmayan ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk'a ulaşmayan kimsede ne kendi dışındaki olayları kavrama yeteneği, ne de kendi iç dünyasındaki manevi olayları anlama yeteneği bulunur. Zira insanın dış görünüşü, iç dünyasının dışa yansımalarıdır. Bir kimse varlıktan kurtulup, Allah'da fani olma ve maddi varlıktan sıyrılıp Hakk'a ulaşma makamını kabul etmediyse, pirlere gittiği yolu da kabul etmemiş demektir. Pirlere gittiği yolu kabul eden hem iç hem de dış dünyasına hâkim olur. Pirlere yolu insana bu gücü verir. Bu nedenle İmam Cafer-i Sadık, *Tarikatname* adlı eserinde şöyle söylemektedir: Tarikat Akdeniz'e benzer. Hem Okyanusa hem de Karadeniz'e ulaşır. Şeriat hakikatin ta kendisidir. İkiyi aynı kapıya çıkar. Bir kimse bir eve ulaşmak isterse, tarikat ile evin kapısını bulamaz ve o evden istediğini alamaz. Yoldan giden yorulmaz. Ayrıca bir kimse pirlere bulsa, fakat pirlere yolunun gereklerini bütünüyle öğrenmezse, pirlere ona Allah'ı tanıtmazlar. Zira Allah bilgisi Okyanus'a benzer. Bir gerçeği anla ve kavra. Bütün varlıklar ve Âdem dünyada tarikat kapısı ile gelir. Bir nokta Havva'nın karnına düşse, şeriat kapısıdır. Atadan gelse, tarikat kapısıdır. Dünyadan kalsa, hakikat kapısıdır. Dünyadan gitse, marifet kapısıdır. Zira marifet okyanustur.”²

Vîrânî, hemen her konuyu bir Kur'an ayetiyle veya bir hadisle temellendirmektedir. Ayet ve hadislere kulak vermeyenleri de ayıplamaktadır. Vîrânî, *Ve ceza gününe kadar lanetim senin üzerindedir*³ ayetini şöyle açıklamaktadır; Lanet yeniden dirilme anına

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 4a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 65b.

² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 6b-7a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67b.

³ Sâd, 38/78.

kadar onun üzerinedir. Sonuç olarak ayet, hadis ve Ali'nin sözüne kulak verip, iman etmediğin için yazıklar olsun sana. Bu durumdan ey Allah'a ortak koşan kimse! Rahmeti, şefaati ve ermiş kimsenin tesirini kimden umuyorsun. Hakk'ın yol göstermesi, Muhammed'in şefaati ve İmam Ali'nin veliliğidir ki Kur'an-ı Azim fethedilmiştir¹ ifadeleri, onun Kur'an'a, hadise bağlılığını yansıtmaktadır. Dünya karşısında talibin takınması gereken tavrı açıklarken Kur'an'dan bir ayet, Hz. Peygamberden bir hadis nakledilen *Fakr-nâme*'de, "O halde Hakk'ın, Muhammed'in ve Ali'nin sözlerini düşün. Bunlara inanmayan nasıl insan olabilir?"²

Bütün eserlerindeki düşüncelerini âyetlerle temellendirdiğini gördüğümüz *Vîrânî*'nin *Fakr-nâme*'sinde özellikle Kur'an'dan bolca alıntılar yapılması, Kur'an'a verilen önemin bir göstergesidir. Hatta Kur'an'ın bir rehber ve kılavuz olduğu açıkça dile getirilmektedir. Öte yandan Kur'an, emirde yani hükümler noktasında bir rehber olarak kabul edilirken, Hz. Muhammed ve Peygamberlik vasfı çerçevesinde rehber olarak da görünür. *Vîrânî Fakr-nâme*'de, itikat ve ibadete dair unsurların yanında, İslâm düşüncesinin temelini Kur'an'ın teşkil etmesinden dolayı, çeşitli münasebetlerle bazı ayetlerin Arapça orijinallerine de yer verir.³

Vîrânî, *Fakr-nâme*'de tevhit inancının tezahürü gereği kişinin Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmesi gerektiğini bildirir. Bu hakları Allah'ın emirlerini yapmak, nehyettiğini yapmamak şeklinde açıklar. İbadet meseleleri yanında, dinin muamelat boyutuyla ilgili olan cihad, helal kazanç ve haramdan uzak durma, nikâh, hayız ve nifaslı kadınla cinsel ilişkinin haramlığı, livatanın haramlığı, temiz ve helal olan yiyeceklerden yiyip içmek ve Alevî-Bektaşî geleneğinde haram olan konuları da ele almıştır.

Vîrânî Fakr-nâme'de Şeriat kapısında İslamın inanç ve ibadetlerine geniş yer vermektedir.⁴ İslam, en genel anlamda,

¹ *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 29a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87b.

² *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 29a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87b.

³ Geniş bilgi için bkz., Bakara, 2/39; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 29a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87b; Âl-i İmrân, 3/94; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 41a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 5a; Bakara, 2/34; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 3a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64b; Bakara, 2/147; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 5a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 66b; Âl-i İmran, 3/131; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 4a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 65b; Bakara, 2/264; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 7a; *Vîrânî*, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67b.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Atalan, *Vîrânî Baba'nın Fakr-nâmesinde Dinî Unsurlar*, TBBD, Yay., İstanbul 2012, 53-74.

doktriner olarak inanç, ahlak, ibadet ve muamelât gibi temel bazı alanları kapsamaktadır. Buna göre, Allah'a, kitaplarına, meleklerine, resullerine, ve ahiret gününe gibi inanç esaslarından, insanın ahlaklı ve erdemli olmasını sağlayan ahlak ilkelerinden, namaz, oruç, zekât, hac ve diğer ibadetlerden ve insanlarla ilişkilerin bir kısmını düzenleyen dolaylı ve dolaysız hukukî müeyyidelerden oluşur. Peygamberimize gelinceye kadar bunlardan ilk üçü, yani inanç, ibadetin zorunluluğu ve ahlak bütün peygamberlere gönderilmiştir ve dinin evrensel boyutunu temsil eder. Bu sebeple inanç esaslarını belirleme yetkisi sadece Allah'a ait olup, Kur'ân'da kesin ve açık bir şekilde belirtilmiştir.¹

Fakr-nâme'de bazen doğrudan bazen de dolaylı yollardan inanç öğretimi yapılmaktadır. Allâh'ın bir, Hz. Muhammed'in ve bütün Peygamberlerin, Meleklerin, k-Kitapların, Ahiret hayatının, kaza ve kaderin hak olduğunu söylemektedir.

Bu eserde kesinlikle ahirete yönelmiş olan kimselerde, Allah ile kul arasında senlik-benlik olamayacağı bildirilmektedir; "O halde ey Hakka kavuşmak isteyen kimse! Gönüllerini mal mülk sevgisinden boşaltanların, Allah dostlarının ve Ahirete yönelmiş olanların istemeyi terk ettikleri bilinen bir şeydir. Onlar, kendilerine yetecek kadarından başka bir şey için, gidip de birine yüzüsu dökmeyiz. Bunu ancak Allah'ı tanımak için yaparlar. Çünkü Allah dostları, Allah'ı tanımak isterler. Ahirete yönelmiş olan kimsede, benlik ve hırs olmaz. Çünkü bu merteye, içlerini mal mülk sevgisinden boşaltmış kişilerde ortaya çıkar. İçlerini mal mülk sevgisinden boşaltmış âşıklar, dünyayı istemezler. Dünyayı istemeyen kimsede hırs olmaz. Bu kimse kendini beğenmiş ve kibirli de olmaz."²

İbadetler ve bunların yerine getiriliş şekliyle ilgili olarak *Fakr-nâme*'de ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. *Fakr-nâme*'de itikadi mevzular ile ilgili motifler yer aldığı gibi ibadetle ilgili motifler de yer almıştır. Özellikle Kelime-i Şahadet, namaz, oruç, hac ve zekât ibadeti üzerinde çokça durulmuştur. Ayrıca namazın farzlarından biri olan abdest hakkında da ifadeler vardır. Bu ibadet esasları zikredilirken yer yer doğruluk, kendini bilme ve tanıma, riyadan ve kıskançlıktan uzak kalma, kin ve düşmanlığı benliğinden kovma, herkese iyilik edip, nefisini yüceltme gibi ahlaki umdeler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca

¹ Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, 29.

² *Vîrânî, Fakr-nâme*, Süleymaniye, 3b; *Vîrânî, Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 65a.

İslam'ın temel esaslarını oluşturan bu ibadetleri, müminleri şükretme, sabretme, paylaşma ve kaynaşma vasıtası olarak da görmektedirler.¹

Fakr-nâme'de bir topluluğa Allah yardım etmezse, onların doğru yolu bulamayacakları bildirilmektedir; “O halde bir topluluğa Hak yardım etmezse, onlar doğru yolu göremezler. Yolunu görmeyen kördür. Öyleyse bu dünyada kör olan ahirette de kördür. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Bu dünyada kalbi kör olan, ahirette de kör ve daha şaşkındır.”² Sonuç olarak bu dünyada kör olan, öbür dünyada da kördür. O halde kör olan kimse, ne şeriat, ne tarikat, ne marifet, ne de hakikatı görebilir. Öyleyse gözünü dört kapıya açmayan kendi varacağı yeri ve maneviyattaki seviyesini bilmeyen kimse, Hakk'ın yüzünü göremez. Bu dünyada iken Ahirette varacağı yeri göremeyen kimse insan değildir. İnsan olmayan aşağılıktır. Aşağılık kimse Hak sözünü işitmez. Hak sözünü işitmeyen ve Erenlerin yüzünü görmeyenin neye faydası olur ki? O halde Ey Allah'a kavuşmak isteyen kimse, eğer anladınsa, Elhamdülillah demek bu anlama gelir. Eğer anlamadınsa yüzbin defa Elhamdülillah desen bir faydası yoktur.”³

Vîrânî'ye göre, Hz. Ali tarikat kapısını öğreten kişidir. On kapıdan oluşan tarikat kapısını öğrenmek için Hz. Ali'ye talib olunması gerektiğini ifade etmektedir; “Tarikat on kapıdan oluşmaktadır. Yani bir kimse, tarikat kapısının gereklerini yerine getirmezse, yani varlıktan kurtulup, Allah'da fani olmazsa, manevi seviyesi eksik kalmış demektir ve cahildir. Zira Muhammed'i bilmeyen Ali'yi bilmemiş olur. Ali'yi bilmeyen Hakk'ı bilmemiş olur. Zira tarikat kapısıdır. Mal-mülk sevgisinden gönlünü boşaltma ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk'a ulaşma kapısıdır.”⁴

Vîrânî, Ehl-i Beyt aşığı bir şair ve mürşiddir. Onun en önemli amacı, eserinde de sıkça belirtildiği üzere Ehl-i Beyt sevgisi ile yola çıkıp, Hz. Muhammed'in sevgisine mazhar olmak, onun yolundan giderek de Allah'ın rızasına kavuşmaktır. Didara kavuşmak için Hz. Muhammed'in evladına samimi bir bağlılık gerekmektedir. Vîrânî, Ehl-i Beyt'in kurtuluşa eren fırka olduğunu, onlar hakkında şüphe duyanların onların yolundan gitmeyenlerin, ehl-i imanım demesinin, kelime-i şehadeti teleffuz etmesinin, namaz, oruç, hac ve zekât

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye 33b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 90a-90b.

² İsrâ, 17/72.

³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 7b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68a.

⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b.

ibadetlerini yerine getirmesinin faidesiz olduğunu belirtmektedir. Ehl-i Beyt'i sevip, onların yolundan gitmeyenler teberraya layıktır.¹

Fakr-nâme'de, Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinden çok, söylenceler şeklinde aktarılan menkabevi kişilikleri öne çıkarılır. Aslında Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in dışındakiler hakkında, isimleri hariç pek birşey bilinmez. Bugün Alevîlikte 12 imam ve Ehl-i Beyt, dini ve kültürel bir değerdir. Ancak *Fakr-nâme*'de, Şia'nın anladığı gibi, Hz. Ali ve soyunun siyasi, dini ve hukuki yetkiyi Hz. Peygamberden aldığı, bunun için de siyasal iktidarın sahipleri olduğu ve bu uğurda mücadele edilmesi gerektiği dile getirilmez. Hz. Ali ve Oniki imam hakkında, tamamen mistik/sufî varlık anlayışı benimsenir. İmamiyye'den farklı bir Ali ve Ehl-i Beyt kültü geliştirmiştir. *Fakr-nâme*'deki farklılık, siyasi ve itikadi bir ayrılık olmaktan çok sufi gelenekteki bir farklılaşma olarak görülmektedir.²

Vîrânî, çeşitli kavramları açıklarken, Hz. Ali'nin bir benzetmesini naklederek dört kapıyı açıklamaktadır; “Şeriat bir sudur. Öncelikle şeriat suyunda yıkanmayan, Müslüman olmaz. Tarikat bir ateştir. Ateşte yanmayan pişmez ve olgunlaşmaz. Marifet bir rüzgârdır. Rüzgâr esmeyince, sular akamaz, ateş yanmaz ve çiğlik pişmez. Herşey bağlanır.” Hacı Bektaş *Makalat*'ında şöyle buyurmaktadır; “Yel esmezse, tohumlar samandan ayrılmaz. Hakikat topraktır ve üç nesnenin yerine geçmektedir. Eğer yerine geçmezse, insan beşeri sıfatlardan arınamaz. Allah'tan gayrı bütün varlıkları terk edip, özünü izafi ruha ulaştıramaz. İzafi ruh ahirette kurtuluşa erenlerdir. Kurtuluşa erenler Allah dostlarıdır.”³ Böylece insanın yaratılıştan gelen manevi yükseliş kabiliyeti net bir şekilde gösterilmek istenmektedir. Vîrânî, değer taşıyan ruh seviyelerini hedef göstererek, taliblerin tahammül etmesi zor olan adap ve erkâna katlanmalarını kolaylaştırmak istemektedir.

Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in buyurduğu; *Fakirlik ki dünyada da yüz karalığıdır*⁴ hadisinin sırrını bilmek gerekmektedir. Bir başka hadisinde ise *fakirlik benim övüncümdür ben onunla övünürüm*.⁵ Öyleyse kişi ihtiyaçsızlık içinde olgunluk makamına

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 26a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a.

² Benzer tespitleri Kutlu, Buyruklar bağlamında Alevîlik için yapmaktadır. Bkz., Kutlu, *Alevîlik Bektaşîlik yazıları*, 58.

³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 14b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 74b.

⁴ İsmail b. Muhammed el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, Kahire trz, II/87.

⁵ Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II/87.

kanaat etmelidir. Ayrıca şeriat kapısında Allah'a ortak koşma elbisesini yıkamalı, tarikat kapısında kurutmalı, marifet kapısında elbisenin tozunu silmeli, hakikat kapısında ise toplayıp bohçalamalıdır. Böylece her şeyden vazgeçerek, zengin olma makamında kendisine yer edinmiş olmalıdır. Sırtındaki elbiseye pislik sürülmüş olsa, suya sokar sabunlarsın. Sıktıktan sonra ateşe tutarak kurutursun. Ovarak, tozunu havaya savurursun. Daha sonra toplayarak bohçalar, sıkı bir şekilde bağlarsın. Daha sonra birlik makamına ulaşırsın. O halde ben mürşidim diyerek talibi kabul eden kimse, talibi eğiterek bu şekilde hareket ederse, nur üzerine nur olur.¹ Sonuç olarak Vîrânî, mürşid postuna kişinin dört kapının icaplarını mutlaka yerine getirmesi gerektiği görüşündedir.

Vîrânî, dört kapıyı, kolay anlaşılmaları amacıyla bazı benzetmeler yaparak açıklamaktadır; Ay velilik makamıdır. Gündüz ise peygamberlik makamıdır. Aydınlık ve gündüzdür. Fakat tarikat görünmeyendir. Bu yüzden gecedir. Şeriata göre geceye ispat gerekmemektedir. Bu yüzden şeriat Peygamberlere, tarikat ise Allah dostlarına özgüdür. İkisi de birdir. Bu durumda göz şeriat, kulak tarikat, marifet Muhammed ve hakikat Ali'dir. Hakikat burun, marifet ağızdır. Evrendeki düzen, dört kapı, kırk makam üzerine kurulmuştur. Bunların onu şeriat, onu tarikat, onu marifet ve onu da hakikattir. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat dört kapıdır. Bu dört kapının üzerine on sekiz bin âlemin düzeni kurulmuştur. On sekiz bin âlemin üzerine yedi kat yerin düzeni kurulmuştur. Şeriat ayağıyla yürüyen, gördüğümüz yel gibi esen Âdem'dir. Tarikat eliyle tutan, gözüyle gören ve ateş gibi yanan Âdem'dir. Marifet dili ile konuşan kulağı ile işiten ve su gibi akan, toprak gibi sakın olan Âdem'dir. Âdem on sekiz bin âlemdir... Burası da dört kapı-kırk makamıdır. Dört kapının birincisi şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü marifet, dördüncüsü hakikattir. Şeriat evren üzerinedir ve bütünüyle konuşmadır. Konuşma ağızdan gelir. Ağız on kapıdır. Tarikat edeb üzerinedir. Edep göz üzerinedir. Göz on kapıdır. Marifet amel üzeredir. Amel kulak üzeredir. Kulak da on kapıdır. Hakikat hayâ üzeredir. Hayâ burun üzeredir. Burun da on kapıdır. O halde azizim, bir kimsede ilim olmazsa, edep olmaz. Edep olmazsa, amel olmaz, Amel olmazsa, hayâ olmaz. Hayâ olmazsa insan olmaz. İnsan olmayan konuşan hayvandır. Çünkü ilim amel üzerine, edep hayâ üzerine kurulmuştur. Hayâ insan üzerine, insan iman üzerinedir.²

¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 18b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 78a.

² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 39b-40b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 93b-94a.

Sonuç olarak Vîranî, şerîat kapısında yapılması gereken ibâdetlere de, tarîkat, ma'rifet ve hakikat kapılarında uygulanması gereken âdâb ve erkâna da Fakr-nâmesinde sürekli vurgu yapmıştır. Ona göre bir derviş, kırk makamdan birini yerine getirmeyecek olursa hakikat ehli sayılmaz. Bu yüzden marifetin gönüle girmesi gerekir. Gönülde rahmanî ve şeytanî iki güç hükümrânlık kurmak için mücadele etmektedir. Allah sevgisinin gönüle yerleşmesini sağlamak için can bostanını marifet suyu ile sulamalıdır. *Fakr-nâme*'de Dört Kapı-Kırk Makam tarîkât mensubunun geçeceği maddî ve manevî aşamalarıdır. Dört kapı ile kastedilen dört esas: Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat'tir. Bunların her biri de onar bölümden oluşmakta olup, toplamı kırk makamdır.

İnanç esasları ile ibadet anlayışları, dini nitelik taşıyan bir teşekkülün omurgasını oluşturmaktadır. Bu durum, Alevî ve Bektaşî geleneği için de söz konusudur. Bu iki oluşumun sıkça sözlü/kültürel gelenekle ilişkilendirildiği, itikat ve ibadet boyutunun bu çerçevede tartışıldığı görülmektedir. *Fakr-nâme* itikadi perspektiften değerlendirildiğinde, İslâmın temel inanç esaslarının belirlendiği dört kapı-kırk makam şeriat, tarikat, marifet ve hakikat gibi anlam kategorilerinin çatı kavramı olarak kullanıldığı görülmektedir.